

Latinská slova Ex libris znamenají Z knih a v evropském prostoru se od středověku používala k označení vlastnictví knih. Forma takového označení mohla být různá – od pouhého vpisku (obvykle na titulní straně), přes razítko, vlepený lístek s otiskem mědirytiny nebo dřevorytu až po plastický relief na kožené vazbě. Protože majitel knihovny, obvykle šlechtic, církevní hodnostář nebo instituce potřeboval trvale označit větší počet knih, jevil se vlepaný lístek jako nejvhodnější. Na něm býval téměř vždy rodový znak, erb majitele buď samotný (v té době zcela postačil k identifikaci majitele, který jeho prezentací posiloval svoji prestiž) nebo ve spojení se slovy Ex libris, Ex bibliotheca, rodovým heslem, jménem nebo jiným textem. Koncem 18. a na počátku 19. stol. se na exlibris začaly objevovat i jiné grafické motivy, krajina, alegorie apod. V průběhu 19. stol., kdy kniha přestala být prestižním majetkem, zvyk označovat každou knihu nákladnou rytinou postupně ustupoval, vlepané lístky (tzv. užitková exlibris) byly tištěny běžnou tiskovou technikou. Stará exlibris, mnohdy velmi zajímavá a krásná, začala zajímat heraldiky, genealogy, sběratele krásných tisků a pomalu se stávala předmětem sběratelství. Někdy v poslední třetině 19. stol. přišli tito sběratelé s nápadem, že ve svých sbírkách nemusí mít jen exlibris stará, ale že podle jejich vkusu je mohou vytvořit a vytisknout i umělci a rytci současní; ta pak mohou mezi sebou vyměňovat a rychleji rozšiřovat své sbírky. Zrodilo se tzv. sběratelské exlibris, které nebylo určeno k vlepování do knih, ale stalo se převážně předmětem sběratelství. Odtud byl již jen krůček ke vzniku sběratelských společností (v Lodýně 1890, v Berlíně 1891, ve Vídni 1903, v Čechách první neúspěšné pokusy v rámci Spolku českých bibliofilů v roce 1909, 1918 pak založení Spolku sběratelů a přátel exlibris).

Dnešní pojetí knižní značky (což je synonymum pro exlibris) je následující: exlibris je umělecké dílo, které je součástí užitého umění (jako např. novoročenka, plakát), je vytvořeno původní grafickou technikou (tisku z výšky, tisku z hloubky, litografií apod.), je vytištěno v omezeném nákladu a zpravidla umělcem podepsáno a číslováno. Formálně exlibris obsahuje grafický motiv a tzv. legendu, tedy nápis Ex libris (nebo podobný – Ex muzicis, Z knihovny..., Tato kniha patří..) a jméno vlastníka. Základním úkolem umělce – autora exlibris je najít vhodný, vyvážený vztah mezi oběma složkami - výtvarným motivem a písmem. Protože se však pohybujeme v oblasti umění, navýsost individuální tvorby, měli bychom respektovat výtvarný názor a pohled umělce. Vznikají tak práce, kde grafický motiv dominuje a písmo, legenda, je kdesi skrytá a omezuje se třeba na pouhé iniciály majitele, na druhé straně u exlibris kaligrafických je písmo samo grafickým motivem. Exlibris vzniká na objednávku majitele a slouží k výměně s dalšími sběrateli. Objednávkou vzniká zajímavý vztah mezi umělcem a vlastníkem značky, musí jí předcházet seznámení se s tvorbou umělce a třibení vlastního názoru proč a jaké exlibris vlastně sběratel chce.

Sběratelství rozhodně nevyklučuje označování knih exlibris užitkovými, vlepanými na vnitřní stranu knižní desky. Takto označené knihy budou svědčit o vztahu majitele k vlastní knihovně; exlibris budou mít poněkud jinou formu, nebudou pravděpodobně vytvořena náročnou grafickou technikou a asi budou mít i poněkud osobní charakter. V dnešní době se pro jejich vznik nabízí třeba technologie počítačové grafiky, která jinak není mezi sběrateli oblíbená.

Několik poznámek:

Sběratelství.

Supralibros nejsou předmětem sběratelství vůbec. Sbírat stará exlibris (cca do r. 1800) je mimořádně obtížné, původní použité tisky bývají poškozené odlepováním z knih (což je čin barbarský!), častěji lze najít novotisky z původních, kdesi zachovalých desek nebo pouhé reprodukce. Počátkem 20. stol. vznikly v Německu, Švýcarsku, Rusku popisné katalogy těchto exlibris, které jsou zdrojem poznatků pro historiky, heraldiky, knihovníky a genealogy. U nás je skvělou publikací tohoto druhu kniha B. Lífky.

Sběratelství moderních exlibris je věcí velmi individuální a téměř výhradně činností jednotlivců; instituce (galerie, muzea, knihovny) drobnou užitkovou grafiku nesbírají, do svých fondů příležitostně zařazují ucelené konvoluty získané jako dary nebo odkazy sběratelů. Sběratelství exlibris není pouhou kuriózní zábavou, představuje zajímavou součást výtvarné kultury, jejíž tvorbou se zabývala a v současné době zabývá většina významných tvůrců. Sběratelé realizací své osobní záliby přispívají ke vzniku a uchování nesporných hodnot a dokumentací a publikací prostředkují veřejnosti obecně málo známou tvorbu umělců.

Vysvětlení některých pojmů:

- Heraldické exlibris je takové, kde hlavním výtvarným motivem je rodový znak vlastníka.
- Univerzální exlibris neobsahuje jméno vlastníka. Vydávali je ve velkých nákladech nakladatelé (např. Symposion), knihkupci nebo na objednávku tiskárny.
- Unikátní exlibris není vytvořeno grafickou technikou, je to kresba, kterou umělec nakreslil přímo do knihy vlastníka jako projev zvláštní přízně nebo přátelství.
- Supralibros je výraz pro označení vlastnictví knihy na jejím vnějším povrchu (např. plastickým reliéfem na přední desce, razítkem na ořízce knižního bloku).
- Výraz „knižní značka“ je synonymem slova exlibris.

Poznámka jazyková:

- Máme-li na mysli exlibris jako sběratelský nebo užitkový lístek píšeme toto slovo dohromady (na rozdíl od latinského výrazu ex libris tj. z knih) a užíváme jej jako nesklonné podstatné jméno rodu středního.

- V angličtině se užívá výraz bookplate nebo méně často book label, v němčině je běžný výraz exlibris

Literatura:

Nepřeberné množství informací je v časopisech a publikacích které od roku 1919 vydává Spolek sběratelů a přátel exlibris a v literatuře zahraniční. Pro ucelené informace doporučujeme následující knihy:

Beneš Buchlovan, B.: Moderní česká exlibris. Kroužek českých exlibristů. Praha, 1926

Lifka, B.: Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900. SSPE, Praha, 1980 (vytištěno 1982)

Vencl, S.: České exlibris. Historie a současnost. Hollar, Praha, 2000

K ilustraci použít jedno staré heraldické exlibris, Švabinského, Zrzavého, Váchala, Vodrážku, Janečka a lept O. Kulhánka (event. další). Umístit do sloupce mimo text.